

DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2025.72.361-377>

УДК 728.6:796.524(091)

Карашецький Ярослав Зеновійович,

*аспірант кафедри архітектурного проєктування
Національного університету «Львівська політехніка»*

yaroslav.z.karashetskyi@lpnu.ua

<http://orcid.org/0000-0003-2607-8917>

ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ ФОРМУВАННЯ ГІРСЬКИХ ТУРИСТИЧНИХ ПРИТУЛКІВ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Анотація: у статті розглянуто процес формування об'єктів архітектури гірських туристичних притулків в Українських Карпатах. Разом з аналізом основних етапів розвитку туризму, розроблено історичну періодизацію будівництва туристичних притулків, починаючи від появи туризму і до сьогодні. Аналізується вплив політичних, соціально-економічних та культурних чинників на їх будівництво, функціонування та розвиток. Висвітлюються особливості архітектурного вигляду та інженерно-будівельну специфіку будівель притулків, характерну для кожного з історичних періодів.

Ключові слова: притулок; туризм; гірський туристичний притулок; туристична інфраструктура.

Постановка проблеми. Гірські масиви країн з розвиненим туристичним та альпіністським рухами облаштовані різного роду будівлями туристичних притулків. Це об'єкти готельного типу, що влаштовуються за межами поселень вздовж туристичних шляхів і дають можливість тимчасового проживання, ночівлі та просто відпочинку й захисту від негоди під час гірських подорожей чи альпіністських сходжень. Відповідників таких будівель в Українських Карпатах сьогодні спостерігається дуже мало, та й ті, що використовуються як туристичні притулки переважно переоблаштовані з будівель колишніх лісничих чи фермерських господарств. Проте стан речей завжди таким не був. Історія показує нам різні часові періоди розвитку туризму в Українських Карпатах разом з існуванням цілого пласту об'єктів гірських туристичних притулків. Звернення до туристичних притулків загалом загострюється потребою у налагодженні достойного і безпечного перебування мандрівників та відпочивальників з огляду потреб воєнного і повоєнного часу. Така форма проведення дозвілля, реабілітації і проживання у віддаленні від поселень повинна орієнтуватись й на людей, які переживають складні часи відновлення. Цей аспект робить дослідження ще більш актуальним.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Сьогодні в Україні мало наукових праць в галузі архітектури про гірські туристичні притулки, та й загалом проблематика цього питання дуже рідко висвітлюється в друкованих виданнях чи електронних ресурсах. Найчастіше трапляються історичні та географічні відомості про гірські туристичні притулки, що існували колись на теренах Українських Карпат. Такі дані на сьогоднішній день знаходимо в навчально-методичному посібнику авторів Клапчук В. М., Польова Л. В. «Туризм і готельне господарство світу та України: історія та сучасний стан, тенденції і моніторинг» [1], в підручнику Петранівського В. Л., Рутинського М. Й. «Туристичне краєзнавство» [2], та в книзі Федорченко В. К., Дьорової Т. А. «Історія туризму в Україні» [3]. Географічні відомості та перелік туристичних притулків, які існували до Другої світової війни знаходимо в статті Клапчука В. М. «Туристичні притулки Галичини» [4]. Архітектурна специфіка цих об'єктів найбільше розкрита в статтях Рочняка Ю. А та Карашецького Я.З. [5, 6, 7]. Про вплив туристичних клубів та товариств на розвиток туристичних притулків розглянуто в статті Іваньо С. М. «Розвиток туристичної інфраструктури Галичини на прикладі діяльності польського Татранського товариства та Подільського туристично-краєзнавчого товариства у міжвоєнний період» [8]. Частково про туристичні притулки згадується в дотичних до цієї теми літературних джерелах, як от в книжці за редакцією А. Вельохи «Гори Гуцульщини. Посібник, що об'єднує» [9], чи книжці Ю. Нестерука «Рослинний світ Українських Карпат. Чорногора. Екологічні мандрівки» [10]. В закордонній літературі найповніше розкриті історичні відомості про туристичні притулки, які існували до Другої світової війни в книжці польського автора Ричарда Бодзевіча «Гірські притулки від Сілезьких Бескидів до Чорногори між 1874–1945» [11]. Деяку інформацію про втрачені туристичні притулки Українських Карпат можна знайти в інших польських виданнях, путівниках, картах та фотографіях міжвоєнного періоду. Певні актуальні дані про місцезнаходження і роботу гірських туристичних притулків містяться у медійних ресурсах, проте інформація про їхню архітектуру є обмежена.

Метою публікації є: виявити основні архітектурні риси і встановити історичну періодизацію гірських туристичних притулків в Українських Карпатах на основі аналізу історичних й картографічних джерел, фотографій та власних спостережень автора.

Основна частина. Українські Карпати завжди були привабливим об'єктом для мандрів людей з різних сфер діяльності. Окрім туристів великий інтерес до гір проявляли науковці та дослідники ще з XVIII ст. Поява і розвиток туризму з другої половини XIX ст. дає поштовх появі на теренах Українських Карпат

гірських туристичних притулків. З того часу і протягом усього XX сторіччя відбувались різноманітні події політичного, соціально-економічного та культурного характерів, які мали безпосередній вплив на туризм а відтак дали свій відбиток у будівельній справі гірських туристичних притулків.

Спробуємо проаналізувати весь шлях формування архітектури гірських туристичних притулків і розділити його на історичні періоди.

Перший період формування архітектури гірських туристичних притулків окреслюється часовими межами від кінця XVIII ст. і до середини XIX ст. У цей час спостерігаємо помітний інтерес до Карпатського краю науковців, дослідників, літераторів не лише з України але і з-за кордону. Піонером природничих досліджень Карпат був відомий австрійський мандрівник, природознавець Бальтазар Гакет (Balthazar Hascquet). Впродовж майже двадцяти років перебування в Галичині він здійснював подорожі Карпатами, вивчав природу, побут та традиції краю, та ознайомлював європейську громадськість зі своїми спостереженнями [9]. На початку XIX ст. активізуються краєзнавчі дослідження, що пов'язані зі створенням Харківського університету в 1804 р., статутом якого було рекомендовано водночас із навчальною роботою вести історичні, топографічні, статистичні записи про край, здійснювати зоологічні, ботанічні, метеорологічні спостереження. Переломними у розвитку краєзнавчого туризму стали 30-ті рр. XIX ст. Ініціаторами краєзнавчих мандрівок були діячі «Руської трійці» Вагилевич І. М. та Головацький Я. Ф., котрі здійснили багато краєзнавчих мандрівок Українськими Карпатами.

Тогочасне різнобічне наукове вивчення досліджуваного краю відбувалося суголосно з подібними дослідженнями альпійських країн. У XIX ст. появляється і розвивається туристично-екскурсійний рух, ініційований вищими навчальними закладами та громадськими організаціями.

Отже, протягом даного періоду спостерігаємо значний початково не туристичний інтерес до Карпатського краю, його природи, традицій, культури та побуту місцевих жителів. Проте спеціалізованих будівель для потреб подорожуючих яко туристичних притулків не було. В листах українського етнографа Якова Головацького про мандрівку Карпатами автор згадує ночівлю в колибі вівчарів на полонині Кострича, що в Чорногорі [10]. В оповіданні Миколи Устияновича “Ніч на Боржаві” автор описує ночівлю в гірській колибі під час мандрівки теренами масиву Боржава [10]. Через те можемо припускати, що піші мандрівки були нетривалими і локалізувались поблизу поселень, де можна було забезпечити мінімальні побутові потреби – нічліг та харчування, а для ночівлі за межами поселень користувались ситуативними прихистками, наприклад

вівчарськими колибами. Отже, у цей період сформувався запит на нові споруди для тимчасового короткочасного перебування в горах немісцевих людей.

Другий період формування архітектури гірських туристичних притулків триває з середини XIX ст. і до кінця 1920-х років. Перше сходження на гору Монблан (4807 м.н.р.м.) в Альпах (1786 р.) умовно започаткувало високогірний туризм і альпінізм. З XIX ст. альпійські гірські сходження починають бути звичною справою, а в середині століття набувають спортивного характеру. Власне період з 1854 до 1865 рр., коли відбулись сходження на найвищі вершини Альп, отримав назву «золотого віку альпінізму» [11]. Це сприяло утворенню в багатьох країнах Центральної Європи різноманітних туристичних та альпіністських товариств та клубів, зокрема в Австрії, Англії, Італії, Німеччині, Франції, Швейцарії. Ці товариства та клуби були ініціаторами впорядкування туристичних шляхів, розвивали туристичну інфраструктуру і зокрема влаштовували гірські туристичні притулки.

Хвиля туристичного руху поширювалася далі на схід Центральної Європи, де вона накладалась на хвилю національного усвідомлення і розвитку. В 1873 році утворюється «Галицьке Товариство Татранське» (у жовтні 1874 р. це товариство перейменовано на Татранське Товариство, до 1920 р.; в 1920–1950 рр. – Польське Товариство Татранське (Polskie Towarzystwo Tatrzańskie)), яке пізніше утворює відділи в різних містах Галичини: Станиславові, Коломії, Львові [12]. Товариство ініціювало туристичне освоєння гірських теренів, впорядковувало туристичні шляхи, влаштовувало гірські туристичні притулки. Відтак в Українських Карпатах в 1878 р. на полонині Гаджина постає перший туристичний притулок (Рис. 1). Через 4 роки з'являється притулок на полонині Гропа під г. Піп Іван Чорногірський, трохи пізніше перший притулок на Заросляку під г. Говерла. У Славську 1911 р. зусиллями Карпатського товариства лижників (Karpackie Towarzystwo Narciarzy) було збудовано притулок, який був спалений російськими військами в 1915 р., під час бойових дій Першої світової війни [8].

На початку XX ст. українські спільноти краю утворюють туристично-краєзнавчі та лещетарські (лижні) товариства і клуби. Найвідомішими з них були: «Плай», «Чорногора», «Сокіл», «Пласт», «Карпатський лещетарський клуб» (КЛК). Загалом цей період характеризується невеликою кількістю туристичних притулків, основні з яких були влаштовані в масиві Чорногори, який привертав найбільшу увагу туристів.

Рис. 1 Перший туристичний притулок у Карпатах на пол. Гаджина, Чорногірського масиву, 1879 р. [11]

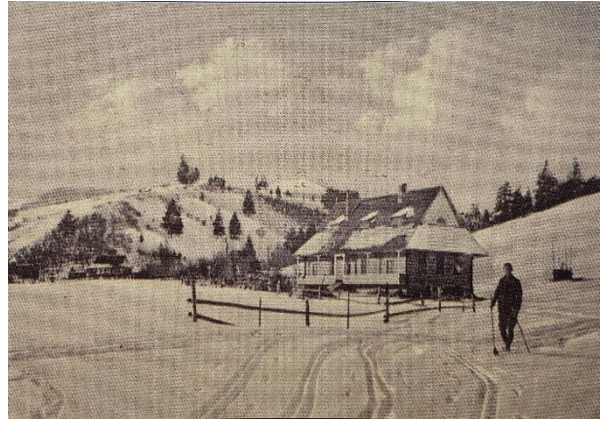

Рис. 2 Туристичний притулок у Славську, 1911 р. [11]

Третій період формування архітектури гірських туристичних притулків тривав від 1930 р. до 1939 р. Започатковані у часи Австро-Угорщини туристичні притулки набули подальшого розвитку в міжвоєнному періоді. Кількість притулків зростала і набула свого найбільшого розвитку перед початком Другої світової війни, утворюючи цілу мережу. Тоді в Українських Карпатах нараховувалось понад 60 об'єктів притулків різного ґатунку [4]. Найбільше скупчення спостерігається вздовж найбільш популярних туристичних шляхів, зокрема на Чорногірському масиві, в Горганах тощо (Рис. 3, 4).

Рис. 3 Туристичний притулок на Яблуницькому перевалі, 2 пол 1930- х рр. [17]

Рис. 4 Туристичний притулок у Рафайловій, 2 пол 1938 р. [18]

Декілька притулків в Українських Карпатах були влаштовані власне українськими товариствами, зокрема є відомості про туристичний притулок на

полонині Плісце, котрий постав зусиллям товариства «Плай» (Рис. 5). У 1934 р. у Славську, Карпатський лещетарський клуб побудував свій притулок (схоронисько) (Рис. 6).

Окрему увагу варто звернути на самі будівлі туристичних притулків. Модель будівлі і образ притулків первинно розвинувся з місцевих будівельних традицій і наближався до вигляду сільського житла. Здебільшого це були дерев'яні будинки, розміщені на кам'яному фундаменті. Характер розпланування притулку визначався вимогами компактності, простоти, легкості будівництва та експлуатації при обмежених ресурсах. Проте зовнішній вигляд був значно різноманітнішим: форма, матеріал даху, вікінчення стін і т.д. Розмір притулку, поверховість, характер забудови на ділянці визначались потребами місця, де він розташовувався а також фінансовими можливостями ініціаторів будівництва (Рис. 7, 8). З плином часу, із збільшенням кількості туристів з'являлась потреба у притулках більшої місткості.

Рис. 5 Туристичний притулок Туристично-краєзнавчого товариства «Плай» на пол. Плісце [19]

Рис. 6 Туристичний притулок Карпатського лещетарського клубу в Славську [20]

Рис. 7 Туристичний притулок «Vaskova chata» на пол. Лисича в Мармароських Альпах [21]

Рис. 8 Туристичний притулок на г. Кострича [22]

Великі притулки почали влаштовувати у місцях найбільше «сходжених» маршрутів, біля гірськолижних схилів а також там, де була можливість автомобільного доїзду. Такі будівлі могли мати декілька поверхів заввишки, облаштовуватись інженерними комунікаціями: водопостачанням, каналізацією, електрикою, телефонним зв'язком. Деякі з таких притулків мали дуже привабливий зовнішній вигляд. Пишність фасадів та багатство декору робили їх схожими на невеличкі замські палаци чи вілли. Такі будівлі не лише доповнювали мальовничі гірські краєвиди, але й самі ставали окрасою верховин. Яскравим прикладом є туристичний притулок «Заросляк», що знаходився поблизу г. Говерла в масиві Чорногора, притулок в долині річки Молода в масиві Горгани, притулок біля г. Маришевська у Чорногорі (Рис. 9, 10).

Рис. 9 Туристичний притулок Заросляк [19]

Рис. 10 Туристичний притулок у долині
р. Молода [23]

З появою в архітектурі нових стилістичних течій образи притулків змінюються, набуваючи «модного» на цей період вигляду (Рис. 11, 12). Будівництво туристичних притулків такого масштабу вимагало значних людських і фінансових ресурсів, що свідчить про високий рівень розвитку туристичного руху на теренах Українських Карпатах.

Рис. 11 Туристичний притулок на пол. Рущина [19]

Рис. 12 Туристичний притулок на Вишківському перевалі [19]

Четвертий період формування архітектури гірських туристичних притулків визначається в межах 1960–1991 рр. Події Другої світової війни змінили кордони і зупинили розвиток туристичного руху. Заняття, що були традиційними для людей у мирний час відступили далеко на задній план. Військові дії в горах, тривалий Рух опору більшовицькій владі та післявоєнна безгосподарність практично зруйнували всю будівельну інфраструктуру гірського туризму в Карпатах.

З плином часу, коли уклад життя до певної міри усталився, почали відбуватись зрушення і в сфері туризму. Розвиток цієї галузі мав традиційний для радянської доби централізований характер з домішками ідеологічно-пропагандистського змісту. Для потреб туристів створювалась будівельна інфраструктура з туристичних баз, туркомплексів, притулків, кемпінгів, таборів, наметових стоянок. Найбільшу увагу приділяли влаштуванню інфраструктури для так званого організованого туризму, що передбачало будівництво туристичних баз, які могли вмістити велику кількість людей [13]. Золотий вік розвитку туристичної інфраструктури в радянський період припав на 1970–1980 рр. Станом на 1983 р. в Україні було 25 готелів, 75 турбаз, 4 туркомплекси, 11 притулків, 6 кемпінгів, 36 стоянок і наметових притулків [1].

Особливістю тогочасного туристичного руху було те, що неформально існували різні спільноти туристів, які користувались різними способами відпочинку та тимчасового проживання в горах, відповідно до свого «статусу» в системі радянського туризму. Одну зі спільнот утворювали так звані «профспілкові туристи». Ними були працівники підприємств та члени їх сімей, котрі отримували безкоштовні чи частково оплачувані профспілкові путівки в різноманітні заклади санаторіїв, профілакторіїв чи туристичних баз. Багато підприємств мало власні туристичні бази в Карпатах. Проте кількість прихильників активного відпочинку значно перевищувала можливості готельного господарства туристичної індустрії. Таким чином розвинувся «самодіяльний туризм». Це була багаточисельна спільнота, учасники якої об'єднувались в різноманітні туристичні секції та клуби. Самодіяльний туризм був ефективним засобом прояву масовості та доступності туризму, тому держава всіляко підтримувала його розвиток. Учасники самодіяльного туризму також мали доступ до туристичних баз, проте багатоденні походи, які здійснювались вглиб гірських масивів вимагали зупинок на ночівлі в спеціалізованих туристичних притулках. Таких будівель в Українських Карпатах було обмаль. Найвідомішими з них були притулок «Драгобрат», що розташований біля однойменної полонини на схилах хребта Свидовець, притулок «Перелісок», теж в масиві Свидовця на Близницькому Плаю (околиці селища Ясиня/Ясіння на Рахівщині в Закарпатській обл.). Тому найпоширенішими захистками «самодіяльців» були будівлі лісових та мисливських господарств: мисливські хатки, лісничівки, гуртожитки. Найбільш розгалужена їх мережа була в гірському масиві Горгани. Здебільшого це були невеликі одноповерхові дерев'яні будівлі, всередині облаштовані найнеобхіднішим для тимчасового перебування: настилом для снання, столом, лавами, металевою піччю «буржуйкою» або спеціальним місцем для вогню. Ці будівлі наносились відповідним чином на карти та схеми туристичних маршрутів і були доступні членам туристичних клубів та секцій.

Особливою спільнотою можна було вважати «партноменклатурних туристів». Це була малочисельна закрита група до якої входили відпочивальники і туристи, що в звичайному житті займали керівні посади в партійних чи адміністративних структурах. Вони користувались особливими привілеями і благами, що не були доступні пересічним людям. Зокрема для відпочинку цих осіб в горах будувались спеціалізовані будівлі, які в народі отримали назву «дач». Зі слів очевидців, такі будівлі зустрічались в масиві Горгани, зокрема відомими є дача на схилах Попаді, дача між г. Молода і г. Яйко Перегінське, дача на хр. Матагів, дача під г. Овул. Самі будівлі нічим не відрізнялись від лісничівок, проте доступ до них суворо контролювався.

Паралельно з ідеологічно-державним напрямом туризму, в Карпатах існувала велика кількість товариств, які з власної ініціативи влаштовували туристичні мандри. Ця спільнота «приватних туристів» не входила в жодні туристичні структури і відповідно вона не мала офіційних прав на проживання в туристичних притулках, які були доступні іншим, «офіційним групам туристів». Відтак під час мандрівок вони всіма правдами і неправдами здобували собі місце на ночівлю в притулках чи «партійних дачах», подекуди наражаючись на конфлікт з працівниками системи, котрі завідували цими будівлями.

П'ятий період формування архітектури гірських туристичних притулків має початок у 1991 р. і триває зараз. З часу проголошення незалежності України особливих змін в сфері розвитку будівельної справи туристичних притулків поки що немає. Характерна для альпійських країн модель, коли влаштування і опікування туристичними притулками належить туристичним та альпіністським клубам не розвинена в нашому краї. Разом з тим відчутні деякі тенденції в розвитку туристичної інфраструктури і створенні умов для проживання та прихистку гірських мандрівників. Розглянемо основні з них.

1. Часткове відновлення та приведення до ладу будівель, що були притулками в радянську добу. Суворі погодні умови, вільний доступ та безгосподарність суттєво пошкодили ці будівлі як ззовні так і в середині. Зусиллями ініціативних груп ці притулки отримують нове дихання: замінюються покрівлі, оновлюється зовнішнє опорядження, облаштовуються місця для сну, харчування, тощо.

2. Використання будь яких споруд як ситуативних притулків, до яких є вільний доступ – колиби пастухів чи мисливські хатинки. Недіючі об'єкти військового призначення, як наприклад радіолокаційна станція «Памір» на г. Томнатик в Чернівецькій обл. чи військова база біля г. Стій (Стіг/Стоги) на Боржаві теж можуть виконувати роль ситуативних притулків, проте точних даних про таке використання немає. Натомість будівля обсерваторії на г. Піп-Іван Чорногірський активно використовується мандрівниками поруч із працівниками рятувальної служби (Рис. 13, 14).

3. Будівництво нових притулків. На сьогоднішній день об'єктів новозбудованих притулків є обмаль, тому цей процес лише на етапі зародження (Рис. 15).

4. Будівництво приватних садиб. На теренах Українських Карпат поширеним явищем стало будівництво котеджів (приватних садиб), які мають характер невеликих готелів та винаймаються окремими особами чи туристами під час відпочинку в горах. Деякі з цих будівель, що розміщені поза населеними пунктами, біля гірськолижних схилів чи в ареалах популярних гірських маршрутів можемо сміливо віднести до статусу «туристичних притулків», навіть

якщо вони і не зовсім відповідають усталеній моделі зарубіжних туристичних притулків (Рис. 16).

Рис. 13 Колиба пастухів біля пол. Смотрич, 2005 р. (З фотоархіву Ю.Гнеся)

Рис. 14 Мандрівники у приміщенні недіючої обсерваторії на г. Піп-Іван Чорногірський, 2005 р. (З фотоархіву Ю. Гнеся)

Рис. 15 Сучасний туристичний притулок «Смотрич» в урочищі Смотрич біля с. Дземброня [24]

Рис. 16 Котедж Сховок, с. Дземброня (Фото з сайту <https://www.google.com/maps>)

Важливим є те, що у розвитку гірських туристичних притулків появилася ініціатива та усвідомлюється потреба залучення, професійного осмислення та провадження архітекторами дій стосовно цих об'єктів. Названі тенденції бачаться як рівносильні та важливі у справі налагодження сучасного гірського туризму та пошанування довкілля.

Висновки:

1. Українські Карпати здавна були цікавим об'єктом пізнання для різного роду дослідників. Відтак припускаємо, що явище “притулку”, як способу тимчасового прихистку для мандрівників існувало на цих теренах ще задовго до появи активного туризму і відповідно спеціалізованих туристичних притулків.

2. Від другої половини XIX ст. і до сьогодення спостерігається різний стан справ у будівництві гірських туристичних притулків в Українських Карпатах. Їх історична періодизація відображає політичні та соціально-економічні події у світі: Перша та Друга світові війни, радянський період, незалежна Україна.

3. Внаслідок геополітичних змін у XX ст. Україна, і власне терени Українських Карпат, перебували в складі різних держав. Відтак можемо прослідкувати взаємозв'язок між політичними устроями цих держав і їх впливом на туризм та будівництво туристичних притулків зокрема: «австрійський період» – зародження туристики, поява перших притулків; «польський/чехословацький (міжвоєнний) період» – активний розвиток туризму і будівництво мережі притулків; «радянський період» – колективний, масовий туризм, акцент на будівництві великих туристичних баз; «період незалежності» – відновлення старих та поодинокі будівництво нових притулків.

4. Час найбільшого розвитку туристичних притулків можемо спостерігати в Третьому періоді від 1920 р. і до 1939 р. Економічне та соціально-культурне відновлення після Першої світової війни сприяли розвою туризму в Українських Карпатах. В той час з'явилась ціла мережа туристичних притулків. Їх архітектура характеризувалась розмаїтістю форм і стилів а інженерне наповнення було доволі прогресивним для свого часу.

Список літератури

1. Клапчук В. М., Польова Л. В. Туризм і готельне господарство світу та України: історія та сучасний стан, тенденції і моніторинг: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Фоліант, 2013. 408 с.
2. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. / За ред. проф. Заставного Ф. Д. К.: Знання, 2006. 575 с.
3. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні: Навч. посіб. К.: Вища шк., 2002. 195 с.
4. Клапчук В. М. Туристичні притулки Галичини. Карпатський край, 2015. № 1-2. С. 17-28.

5. Рочняк Ю. А., Гончаров А. Є. Прототипи архітектури гірських туристичних притулків. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, 2023. Вип. № 66. С. 70–83. DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.66.70-83>
6. Карашецький Я. З. Архітектура гірських туристичних притулків. Вісник Національного університету «Львівська політехніка» № 728 Архітектура, 2012. С. 66–70.
7. Карашецький Я. З., Рочняк Ю. А. Формування архітектури будівель гірських туристичних притулків. Вісник Національного університету „Львівська політехніка” № 674 Архітектура, 2010. С. 72–79.
8. Іваньо С. М. Розвиток туристичної інфраструктури Галичини на прикладі діяльності Польського Татранського товариства та Подільського туристично-краєзнавчого товариства у міжвоєнний період. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 59. Т. 2. С. 19–27. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-3>
9. Wielocha A. Góry Huculszczyzny. Przewodnik, który łączy. Kraków: Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK. 2006. 223 s.
10. Нестерук Ю. Рослинний світ Українських Карпат: Чорногора. Екологічні мандрівки. Львів: БаК, 2003. 520 с.
11. Bogdziewicz R. Schroniska Górskie od Beskidu Śląskiego do Czarnohory w latach 1874-1945. Lublin, 2012. 343 s.
12. Крушельницька Л., Вальо М. Бальтазар Гакет - дослідник Південно-Східної і Центральної Європи. Дослідж. і матеріали. Л., 2000. 318 с.
13. Вальо М. Подорожі в Українські Карпати: Збірник. Львів: Каменярь, 1993. 279 с.
14. Modica G. 1865: the Golden Age of Mountaineering. Vertebrate Graphics, 2016. 400 p.
15. Kapłon J. Karpackie Towarzystwo Narciarzy we Lwowie 1907-1939 Zarys Dziejów. Kraków: Wierchy, 2020. 276 s.
16. Quirini-Popławski Ł., Kudła N., Rytynski M. Turystyka w sowieckich Karpatach. Infrastruktura noclegowa dla turystyki kwalifikowanej w latach 70. i 80. XX wieku na obszarze Karpat Wschodnich (obwody lwowski i iwanofrankowski). *Turyzm/Tourism*, 29 (2). 2019. S. 119–128.
17. Schronisko na Przełęczy Tatarskiej [Електронний ресурс] // Wikipedia. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_na_Przełęczy_Tatarskiej Останнє оновлення: 21.11.2023. (дата звернення 10.03.2025).
18. Schronisko w Rafajłowej [Електронний ресурс] // Wikipedia. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_w_Rafajłowej Останнє оновлення: 27.02.2023. (дата звернення 10.03.2025).

19. Історія притулків [Електронний ресурс]. // Проект “Стежки та мапи”. URL: <https://stezhky.org/stezhky/istoriya-fundacziyi-ks/prytulky/istoriya-prytulkiv/> (дата звернення: 10.03.2025).
20. Легін С. (Не)відомий Пежанський, або архітектор українського Львова [Електронний ресурс] // Фотографії Старого Львова. 02.12.2021. URL: <https://photo-lviv.in.ua/ne-vidomyy-pezhanskyu-abo-arkhitektor-ukrainskoho-lvova/> (дата звернення: 10.03.2025).
21. Волощук М. І. Туристичний притулок “Vaškova chata” в Мармароських Альпах [Електронний ресурс] / Історична довідка із книги: “Підкарпатська Русь у 1919–1939 роках” // Igor Melika. Туристичні походи: Карпати, Кавказ, Європа. URL: <http://igormelika.com.ua/moi-karpati/zhittya-buttya/turistichny-pritulok-vaskova-chata-v-marmaroskih-alpah> (дата звернення: 10.03.2025).
22. Schronisko na Kostrzycy [Електронний ресурс] // Wikipedia. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_na_Kostrzycy Останнє оновлення: 12.02.2025. (дата звернення: 10.03.2025).
23. Schronisko w dolinie Mołody [Електронний ресурс] // Wikipedia. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_w_dolinie_Mołody Останнє оновлення: 11.11.2023. (дата звернення: 10.03.2025).
24. Туристичний притулок «Смотрич» [Електронний ресурс] // Facebook. 20.02.2025. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=662268929643231&set=pb.100075803905306.-2207520000&type=3> (дата звернення: 29.07.2025).

References

1. Klapchuk, V. M., & Polova, L. V. (2013). *Turyzm i hotelne gospodarstvo svitu ta Ukrainy: istoriia ta suchasnyi stan, tendentsii i monitoring* (Tourism and Hotel Industry of the World and Ukraine: History and Current State, Trends and Monitoring). Ivano-Frankivsk: Foliant. 408 p. (in Ukrainian).
2. Petrianivskyi, V. L., & Rutynskyi, M. Y. (2006). *Turystychne kraieznavstvo* (Tourist Regional Studies) (F. D. Zastavnyi, Ed.). Kyiv: Znannia. 575 p. (in Ukrainian).
3. Fedorchenko, V. K., & D'orova, T. A. (2002). *Istoriia turyzmu v Ukraini* (History of Tourism in Ukraine). Kyiv: Vyscha shkola. 195 p. (in Ukrainian).
4. Klapchuk, V. M. (2015). *Turystychni prytulky Halychyny* (Tourist shelters of Galicia). *Karpatskyi krai*, (1–2), 17–28. (in Ukrainian).
5. Rotchniak, Y., & Honcharov, A. (2023). Architecture prototypes of mountain tourist shelters. *Current Problems of Architecture and Urban Planning*, (66), 70–83. <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.66.70-83> (in Ukrainian).

6. Karashetskyi, Ya. Z. (2012). Arkhitektura hirskykh turystychnykh prytulkiv (Architecture of mountain tourist shelters). *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Arkhitektura, (728), 66–70. (in Ukrainian).
7. Karashetskyi, Ya. Z., & Rochnyak, Yu. A. (2010). Formuvannia arkhitektury budivel hirskykh turystychnykh prytulkiv (Formation of the architecture of mountain tourist shelter buildings). *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Arkhitektura, (674), 72–79. (in Ukrainian).
8. Ivano, S. M. (2023). The development of the tourist infrastructure of Halicia on the example of the activities of the Polish Tatra Society and the Podil Tourist and Local Experience Society in the interwar period. *Current Issues of the Humanities*, (59, Vol. 2), 19–27. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/59-2-3> (in Ukrainian).
9. Wielocha, A. (2006). Góry Huculszczyzny. Przewodnik, który łączy (The mountains of Hutsulshchyna. A guide that connects). Kraków: Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK. 223 p. (in Polish).
10. Nesteruk, Yu. (2003). Roslynnyi svit Ukrainskykh Karpat: Chornohora. Ekolohichni mandrivky (The plant world of the Ukrainian Carpathians: Chornohora. Ecological journeys). Lviv: BaK. 520 p. (in Ukrainian).
11. Bogdziewicz, R. (2012). Schroniska górskie od Beskidu Śląskiego do Czarnohory w latach 1874–1945 (Mountain shelters from the Silesian Beskids to Chornohora in the years 1874–1945). Lublin. 343 p. (in Polish).
12. Krushelnytska, L., & Valo, M. (2000). Baltazar Haket – doslidnyk Pivdenno-Skhidnoi i Tsentralnoi Yevropy (Baltazar Hacquet – a researcher of Southeastern and Central Europe). *Doslidzhennia i materialy*, Lviv. 318 p. (in Ukrainian).
13. Valo, M. (1993). Podorozhi v Ukrainski Karpaty: Zbirnyk (Travels in the Ukrainian Carpathians: Collected volume). Lviv: Kameniar. 279 s. (in Ukrainian).
14. Modica, G. (2016). 1865: the Golden Age of Mountaineering. *Vertebrate Graphics*. 400 p. (in English).
15. Kapłon, J. (2020). Karpackie Towarzystwo Narciarzy we Lwowie 1907–1939: Zarys dziejów [Carpathian Ski Society in Lviv 1907–1939: An outline of history]. Kraków: Wierchy. 276 p. (in Polish).
16. Quirini-Popławski, Ł., Kudła, N., & Rytynski, M. (2019). Turystyka w sowieckich Karpatach. Infrastruktura noclegowa dla turystyki kwalifikowanej w latach 70. i 80. XX wieku na obszarze Karpat Wschodnich (obwody lwowski i iwanofrankowski) [Tourism in the Soviet Carpathians. Accommodation infrastructure for qualified tourism in the 1970s and 1980s in the Eastern Carpathians (Lviv and Ivano-Frankivsk regions)]. *Turyzm/Tourism*, 29(2), 119–128. (in Polish).
17. Wikipedia. (2023, November 21). Schronisko na Przełęczy Tatarskiej (Shelter at the Tatar Pass). Retrieved March 10, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_na_Przełęczy_Tatarskiej (in Polish).

18. Wikipedia. (2023, February 27). Schronisko w Rafajłowej (Shelter in Rafajłowa). Retrieved March 10, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_w_Rafajłowej (in Polish).
19. Stezhky ta mapy. (n.d.). Istoriia prytulkiv (The history of shelters). Retrieved March 10, 2025, from <https://stezhky.org/stezhky/istoriya-fundacziyi-ks/prytulky/istoriya-prytulkiv/> (in Ukrainian).
20. Lehin, S. (2021, December 2). (Ne)vidomyi Pezhanskyi, abo arkhitektor ukrainskoho Lvova [(Un)known Pezhanskyi, or the architect of Ukrainian Lviv]. Retrieved March 10, 2025, from <https://photo-lviv.in.ua/ne-vidomyy-pezhanskyyy-abo-arkhitektor-ukrainskoho-lvova/> (in Ukrainian).
21. Voloshchuk, M. I. (n.d.). Turystychnyi prytulok “Vaškova chata” v Marmaros'kykh Alpakh [Tourist shelter “Vaškova chata” in the Maramureş Alps]. In Pidkarpats'ka Rus' u 1919–1939 rokakh [Subcarpathian Rus' in 1919–1939]. Igor Melika. Retrieved March 10, 2025, from <http://igormelika.com.ua/moi-karpati/zhittya-buttya/turistichny-pritulok-vaskova-chata-v-marmaroskih-alpah> (in Ukrainian).
22. Wikipedia. (2025, February 12). Schronisko na Kostrzycy (Shelter at Kostrzyca). Retrieved March 10, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_na_Kostrzycy (in Polish).
23. Wikipedia. (2023, November 11). Schronisko w dolinie Mołody (Shelter in the Mołoda Valley). Retrieved March 10, 2025, from https://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_w_dolinie_Mołody (in Polish).
24. Facebook. (2025, February 20). Turystychnyi prytulok «Smotrych» (Smotrych Tourist Shelter) [Photograph]. Retrieved July 29, 2025, from <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=662268929643231&set=pb.100075803905306.-2207520000&type=3> (in Ukrainian).

Abstract

Yaroslav Karashetskyi, PhD student of the Department of Architectural Design. Lviv Polytechnic National University.

Historical periods of formation of the mountain tourist shelters in the Ukrainian Carpathians

The article examines the process of formation of mountain tourist shelters in the Ukrainian Carpathians. Drawing on the comprehensive analysis it is defined historical periodization of development of mountain shelters, which consists of five periods. The first period of the formation of mountain tourist shelter architecture is defined by the timeframe from the late 18th century to the mid-19th century. During this period, there was a significant non tourist interest in the Carpathian region, its nature, traditions and culture, however, there were no mountain shelters. The second period of the formation

of mountain shelter architecture lasted from the mid-19th century to the late 1920s. The wave of tourism that swept through the Alpine countries during that period gradually spread further east into Central Europe. In Galicia, various tourist, sports, and local history societies emerged, initiating the construction of tourist shelters. Architecturally, these buildings resembled ordinary rural houses. The third period of the formation of mountain tourist shelter architecture lasted from 1930 to 1939. The number of shelters increased significantly, reaching its peak just before the outbreak of World War II and forming an extensive network. The shelters themselves became larger, and their architecture evolved noticeably, adopting the grand forms of suburban villas and, in some cases, the fashionable functionalist style of that time. The fourth period of the formation of mountain tourist shelter architecture is defined within the years 1960–1991. The tourism infrastructure of Soviet era was focused on the needs of organized tourism, which led to the construction of large tourist bases. For individual tourism, shelters were arranged only occasionally, and in some cases, such tourists used recreational buildings so called "dacha" designated for communist party members. The fifth period of the formation of mountain tourist shelter architecture began in 1991 and continues to the present day. The construction of new tourist shelters has been minimal. Instead, other forms of creating shelters for travelers in the mountains have emerged, including the restoration of old shelters, the use of temporary shelters such as shepherds' huts, and repurposing abandoned military and other non-touristic structures.

Key words: shelter; tourism; mountain tourist shelter; tourist infrastructure.